

Gmurczyk-Wrońska, Małgorzata

"CCCP - Francja: trudnyje gody
1938-1941", Czełyszew Igor
Aleksejewicz, Moskwa 1999 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 32/4, 224-227

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Czelyszew Igor Aleksejewicz, *CCCR — Francja: trudnyje gody 1938-1941*, Moskwa 1999, ss. 367

W literaturze historycznej kwestie dotyczące relacji radziecko-francuskich w okresie II wojny światowej występują marginalnie. W przeszłości związane to było w dużym stopniu z brakiem dostępu do nowych źródeł. Wprawdzie historycy od dawna dysponowali materiałami francuskimi, ale brak dostępu do źródeł rosyjskich uniemożliwiał przedstawienie tego zagadnienia. Obecnie sytuacja wygląda trochę lepiej, gdyż badacze dysponują już wieloma rosyjskimi publikacjami źródłowymi¹.

W latach 90. zarówno w Moskwie jak i w Paryżu dwaj badacze prowadzili badania o podobnej tematyce. Prace François Lévêque'a² oparte są na źródłach zarówno francuskich, jak i rosyjskich. Natomiast Igor Aleksejewicz Czelyszew wykorzystał głównie publikowane źródła rosyjskie, w niewielkim tylko stopniu korzystając ze źródeł i monografii francuskich.

J. A. Czelyszew zaczyna analizę stosunków radziecko-rosyjskich od Monachium. Wprawdzie stawia pytanie, czy ZSRR był gotowy pomóc Czechosłowacji, ale nie udziela na to pytanie jednoznacznej odpowiedzi. Przyznaje, że odpowiedź na nie w świetle dostępnych źródeł jest niemożliwa. Podkreśla, iż zabiegi ambasadora Francji Coulondra w Moskwie Kreml traktował tylko jako wysiłki sondażowe, pozbawione dobrej woli Paryża. Minister spraw zagranicznych Francji był postrzegany jako polityk prowadzący podwójną grę. Z jednej strony uważano, że chciał układu ze Związkiem Radziecki, z drugiej strony — z Niemcami. Strona rosyjska skłaniała się ku przypuszczeniu, że Bonnet celowo stwarzał problemy. Wychodząc z założenia, że Francja nie będzie interweniować w Czechosłowacji, grał zarówno kartą polską, jak i rumuńską, aby w ten sposób „usprawiedliwić” postawę Francji (s. 30-32).

Szkoda, że Czelyszew nie wykorzystał pracy francuskiego badacza Yvona Lacaza *La France et Munich*³, w której Autor zastanawia się między innymi, gdzie znajdują się materiały z rozmów wojskowych francusko-radziecko-czechosłowackich z 1937 r. (Lacaze suponuje, że być może w Moskwie). Wyjaśnienie tego zagadnienia pozwoliłoby prawdopodobnie inaczej spojrzeć na okres poprzedzający Monachium.

Czelyszew w swojej pracy przygląda się przede wszystkim politykom rosyjskim i francuskim, analizuje ich postawy, politykę. Ale praca ta jest bardzo ważna także ze względu na określenie miejsca Polski w relacjach francusko-radzieckich. Tematyka polska przewija się ciągle, gdyż stanowiła jeden z ważniejszych elementów w relacjach francusko-radzieckich. Dla Francji sojusz z Polską po utracie Czechosłowacji nie stanowił gwarancji dla zabezpieczenia jej interesów strategicznych w Europie Centralnej. Nadzieją dla Francji mógł być tylko sojusz z ZSRR. Świadomość tego mieli zarówno politycy francuscy, jak również społeczeństwo

¹ Recenzje z publikacji źródłowych: W. Materski, *Wojna i dyplomacja. Dokumenty, komentarzy (1941-1942)*, Moskwa 1997, w: „Dzieje Najnowsze” 1998, nr 2, s. 174-179; S. Dębski, *Władimir Niewieżin, 22 czerwca 1941 r. i nowe rosyjskie wydawnictwa źródłowe*, w: „Dzieje Najnowsze” 1999, nr 1, s. 135-147, oraz *Wojna i polityka. Związek Sowiecki na arenie międzynarodowej w latach 1939-1941*, w: „Dzieje Najnowsze” 1999, nr 4, s. 200-208; E. Duraczyński, *Dyplomacja i dyplomaci Stalina*, w: „Dzieje Najnowsze” 1999, nr 1, s. 148-158.

² F. Lévêque, *Les relations franco-soviétiques pendant la seconde guerre mondiale (1939-1945)*, Paris 1992, le thèse de doctorat; *Les diplomaties dans l'impasse: Les relations franco-soviétiques de septembre 1939 à juin 1941*, w: „Guerre mondiale et conflits contemporains”, nr 172, octobre 1993, s. 111-123; *La place de la France dans la stratégie soviétique de la fin de la guerre en Europe (fin 1942-fin 1945)*, w: „Materiaux pour l'histoire de notre temps”, nr 36, octobre-décembre 1994, s. 28-33.

³ Y. Lacaze, *La France et Munich*, Paris 1998.

francuskie. Słusznie podkreśla Czelyszew, że Francuzi latem 1939 r., zanim tę wojnę zaczęli, czuli się już pokonani, bo „Ruskije nie s nami” (s. 189). Budzi zdziwienie, jak podkreśla Czelyszew, że Francja dysponując precyzyjnymi informacjami o rozmowach radziecko-niemieckich, nie zrobiła wszystkiego co tylko było możliwe, aby zacieśnić swoje związki z Moskwą. Wprawdzie autor podkreśla, że ZSRR dążył do wojny, gdyż tylko wtedy mógł zrealizować swoje cele, a układ z Niemcami był w tym momencie bardziej korzystny niż z Francją i W. Brytanią, to jednak — konkluduje Autor — Francuzi „przeliczyli się” (s. 143-145). Grali polską kartą i okazało się to niewystarczające. Na podstawie znanych już dokumentów Czelyszew formułuje tezę, że w czasie rozmów moskiewskich latem 1939 r. polską kartą grali zarówno Rosjanie jak i Francuzi (s. 138, 149). Francuzom nie chodziło o sam fakt uzyskania zgody Polaków na przemarsz wojsk rosyjskich, ale występując w roli mediatorów pomiędzy Polską a ZSRR, chcieli kontynuować dalej rozmowy, co pozwoliłoby opóźnić wybuch wojny⁴. Rosjanom — pisze Czelyszew — polska karta służyła do zamaskowanie rozmów z Niemcami.

Jeden z ciekawszych rozdziałów pracy Czelyszewa, z punktu widzenia spraw polskich, nosi tytuł *Kruszenie Polski. Wzгляд iz Moskwy i Pariża*. Wprawdzie z punktu widzenia źródeł francuskich, praca nie wnosi nic nowego, to jednak w zestawieniu ze źródłami rosyjskimi, Autor formułuje ciekawe wnioski. Opierając się na raportach Surica, ambasadora ZSRR we Francji, Czelyszew, pisze, iż nieprawdą jest, że Francja i Wielka Brytania w okresie „*drôle de guerre*” nie miały wyraźnie określonych celów w tej wojnie. Najważniejszym z nich była ochrona ich pozycji jako mocarstw na kontynencie europejskim. Wypowiedzenie wojny Niemcom nie wynikało z chęci wsparcia Polski, lecz z kalkulacji, iż Niemcy im zagrażają i tej wojny nie można uniknąć (s. 186-189). Czelyszew, opierając się na dokumentach rosyjskich, twierdzi, że ZSRR nie był do końca przekonane jak zachowa się Francja w momencie wkroczenia wojsk radzieckich na polskie terytoria. Niestety, Autor nie postawił kwestii, czy istnieją ślady w dokumentacji rosyjskiej wiążące postanowienia z Abbeville z decyzją o wkroczeniu wojsk ZSRR do Polski.

Praca Czelyszewa zawiera wiele nieznanych faktów dotyczących rozmów pomiędzy politykami Francji i Związku Radzieckiego. Dotyczy to zarówno kontaktów na najwyższym szczeblu, jak również kontaktów pomiędzy dyplomatami czy wysokimi urzędnikami w ministerstwach spraw zagranicznych. Czelyszew bardzo często wykorzystuje raporty Surica, jak również opisuje nieznanne fakty i okoliczności odwołania ambasadora Surica z Paryża w marcu 1940 r. Ten zdolny dyplomata radziecki, doskonale znający realia francuskie i trafnie oceniający posunięcia polityków, zakończył karierę w Paryżu po wysłaniu 15 marca 1940 r. telegramu do Moskwy w związku z zakończeniem wojny radziecko-fińskiej (s. 238-239).

Główna teza Czelyszewa brzmi, iż ZSRR i Francja były skazane na alians. Nawet jeżeli po obu stronach występowała nieufność i wahania, to zawsze towarzyszyło temu przekonanie, że nie należy zrywać kontaktów dyplomatycznych. Wprawdzie przekonanie to dominowało we wrześniu 1939 r. i wkroczenie do Polski Niemców, a później Rosjan, nie zmieniło w sposób zasadniczy relacji francusko-radzieckich, to jednak wojna radziecko-fińska, jak podkreśla Czelyszew, zmieniła kurs w polityce Francji wobec ZSRR. Autor poświęcił cały rozdział na przedstawienie planów interwencji wojskowej Francji i Wielkiej Brytanii w ZSRR (interwencji w obronie Finlandii i ataku w rejonie Kaukazu, s. 245-276). Czelyszew uważa, że były to realne plany i Francja chciała interweniować. Autor słusznie podkreśla, że Finlandia stanowiła

⁴ Czelyszew bezkrytycznie powołuje się na wypowiedzi E. Daladiera z 18 VII 1946 i pracę R. Génébrier, *Septembre 1939. La France entre en guerre. Quelques révélations sur ce qui s'est passé dans les derniers jours de la paix*, Paris 1982. Nie mamy potwierdzenia w źródłach, że Daladier 22 sierpnia 1939 r., w czasie spotkania z Łukasiewiczem, poruszył problem rewizji układu z Polską.

pretekst do ustanowienia kontroli nad rudą szwedzką. Jednak plany francusko-brytyjskie napotykały przeszkody. Szwecja i Norwegia chciały chronić swą neutralność i z nieufnością podchodziły do tych planów. Na stanowisko Szwecji i Norwegii, podkreśla Czetyśzew, niewątpliwie wpłynęła dyplomacja radziecka. (Autor cytuje instrukcje Mołotowa dla Majskiego z 21 lutego 1940 r., s. 252).

Czetyśzew podkreśla też, że od wybuchu wojny radziecko-fińskiej we francuskich kręgach politycznych istniały dwie tendencje. Kręgi dyplomatyczne na Quai d'Orsay chciały zachować ostrożność i nie demonstrować wrogości wobec ZSRR. Uważano, że ta metoda może być skuteczna w planach niedopuszczenia do wzmocnienia sojuszu niemiecko-radzieckiego. Wrogość wobec ZSRR byłaby na rękę Niemcom. Druga tendencja odpowiadała interesom kręgów prawicowych⁵, dla których bolszewicka Rosja była pożądanym przeciwnikiem. Konflikt radziecko-fiński obudził uczucia antyradzieckie i antykomunistyczne, ponieważ ZSRR był postrzegany jako o wiele groźniejszy niż Niemcy. Zresztą w tym momencie konflikt z Niemcami schodził na drugi plan.

Należy dodać, że zwolennikiem ostrożnego kursu wobec ZSRR był przede wszystkim sekretarz generalny na Quai d'Orsay Alexis Léger. W pismach z 10 I 1940 r. i 12 I 1940 r.⁶ przedstawił swój punkt widzenia. Podkreślił iż Francja powinna odegrać rolę mediatora w konflikcie fińsko-radzieckim w celu przecignięcia ZSRR do obozu francusko-brytyjskiego. Léger był zwolennikiem interwencji pośredniej, przypominającej wariant hiszpański⁷. Z innych dokumentów francuskiego ministerstwa spraw zagranicznych wynika, że miały to być pierwszy etap wystąpienia Francji w konflikcie radziecko-fińskim. Gdyby te cele nie zostały zrealizowane, to wtedy należałoby wejść w bezpośredni konflikt z ZSRR i zaatakować tereny Kaukazu⁸. Strona francuska przywiązywała dużą wagę do wykorzystania wojny fińsko-radzieckiej dla swoich celów. Daladier wykazywał dużo stanowczości w rozmowach z Brytyjczykami w celu nakłonienia ich do interwencji. Zresztą sukces był i jemu i Francji w okresie „drôle de guerre” potrzebny.

ZSRR natomiast, jak pisze Czetyśzew, prowadził ostrożną politykę, mającą na celu niezadrażnianie relacji z Francją, przy jednoczesnym zachowaniu sojuszu z Niemcami. Dobrym przykładem takiego układu jest okres relacji Moskwa-Vichy (s. 314-339). Czetyśzew podkreśla, że kierownictwo Kremla nie było zainteresowane szybkim rozbięciem Francji, gdyż wzrastało wtedy zagrożenie ataku ze strony Niemiec⁹. Czetyśzew poza analizą relacji politycznych dużo miejsca poświęcił francusko-radzieckim kontaktom gospodarczym w tym okresie.

⁵ Szerzej M. Déat, *Mémoires politiques*, Paris, Denoël 1989, s. 167-169. Déat pisze, że od początku wojny radziecko-fińskiej jego grupa przystąpiła do działania. Mieli oni nadzieję, że interwencja Francji i Wielkiej Brytanii doprowadzi do odwrócenia przymierzy i dojdzie w końcu do wojny niemiecko-radzieckiej. Należało zrobić wszystko, aby sprowokować Niemcy. Déat uważał, że Niemcy włączą się do konfliktu w tym rejonie, w obronie szwedzkiej rudy żelaza.

⁶ Archives Nationales, Fonds Daladier, 496 AP/21, telegram Légera do Corbin z 19 I 1940 r. i „La politique alliée et LU. R. S. S.” z 12 I 1940 r.

⁷ C. Barbier, *Henri Hoppenot. Diplomate (25 octobre 1891-10 août 1977)*, Direction des Archives Ministère des Affaires étrangères, Paris 1999, s. 160-161. Chyba słusznie podkreśla Autorka, że było to myślenie „przeintelektualizowane”; potrzebne były konkretne decyzje.

⁸ Fonds Daladier, 496 AP/21 i 496 AP/22, szczególnie dokumenty z 10 I 1940 r. „Politique à l'égard de la Russie”; 13 I 1940, „Note. Envoi de navires polonaise à Petsamo”; 25 I 1940 r. „Note. Assistance à la Finlande. Conséquence sur le plan des relations franco-russes”. Dokumenty te ukazują francuskie stanowisko w tym konflikcie i rolę, jaką wyznaczono siłom polskim.

⁹ W. Niewieźin, *Zamierzenia strategiczne Stalina przed 22 czerwca i 1941. „Nie zaplanowana dyskusja”*

W swojej pracy Czelyszew analizuje przede wszystkim relacje francusko-radzieckie, ale jest to także praca o stosunkach niemiecko-radzieckich. W centrum ówczesnych wydarzeń europejskich znajduje się Związek Radziecki. Wykorzystanie dokumentacji (między innymi dotyczącej Kominternu) pozwoliło Autorowi wielopłaszczyznowo spojrzeć na ówczesne kierownictwo ZSRR i politykę jaką prowadzono. Cała praca jest napisana z pozycji Moskwy, gdzie ogniskowały się w tym okresie — według Autora — najważniejsze problemy europejskie. Latem 1939 r. Stalin mógł wybierać albo układ z Francją i Wielką Brytanią, albo korzystniejszy układ z Niemcami, aby później realizować koncepcję rewolucji światowej.

Małgorzata Gmurczyk-Wrońska
Warszawa

Mykoła Łytwyn, Ostap Łučkyj, Kim Naumenko, 1939. *Zachidnizemli Ukrainy*, Instytut ukrajinoznawstwa im. I. Krypjakewycza NAN Ukrainy, Lwów 1999, ss. 152

Publikacje rocznicowe — zwłaszcza jeśli pretekstem do nich są wydarzenia nieodległe, zapisane w pamięci żyjącego pokolenia, a których ocena wzbudza dziś jeszcze namietności — mogą wywoływać uzasadnioną nieufność: czy nie są przede wszystkim głosem w aktualnym sporze politycznym lub ideologicznym, a ich celem nie jest raczej pogńębienie przeciwnika niż rekonstrukcja i zrozumienie przeszłości.

W pierwszej chwili podobne wątpliwości może budzić najnowsza praca trzech ukraińskich historyków — Mykoły Łytwyna, Ostapa Łučkeho i Kima Naumenki, opublikowana w 60 rocznicę „złotego września”, a dedykowana odbywającemu się we wrześniu 1999 r. we Lwowie Międzynarodowemu Kongresowi Antybolszewickiemu. Ta stosunkowo nieduża, 152-stronicowa, starannie wydana książka omawia wydarzenia drugiej połowy 1939 r. i pierwszych miesięcy 1940 r. na Zachodnich Ziemiach Ukrainy (czyli południowo-wschodnich kresach II Rzeczypospolitej). Nie jest to dla większości autorów tego szkicu — współpracowników Instytutu Ukrainoznawstwa im. I. Krypjakewycza Narodowej Akademii Nauk Ukrainy we Lwowie — temat nowy. Łučkyj i Naumenko opracowali w *Szkicach z historii Lwowa*, wydanych we Lwowie w 1996 r., dzieje miasta w latach 1939-1944¹. M. Łytwyn napisał m.in. interesującą pracę o wojnie polsko-ukraińskiej 1918-1919 r.²

Autorzy ukraińscy w *Słowie do czytelnika* zaakcentowali, może nazbyt przesadnie, rolę kwestii ukraińskiej we wzajemnych relacjach radziecko-niemieckich. Dla III Rzeszy karta ukraińska była narzędziem wysiłków zmierzających do rozsadzenia układu wersalskiego w Europie. W polityce radzieckiej problem ukraiński miał dwa aspekty — wewnętrzny, polegający na dążeniu do włączenia „ziem zachodnioukraińskich” do imperium i zewnętrzny, międzynarodowy — wykorzystanie ziem Zachodniej Ukrainy jako przyczółka do „eksportu komunistycznej rewolucji i rosyjskiej ekspansji do krajów Centralnej i Zachodniej Europy”.

rosyjskich historyków, w: „Dzieje Najnowsze” 1998, nr 1, s. 15-28 oraz recenzje E. Duraczyński, *W A. Nie-wieżin, Syndrom nastupatielnoji wojny. Sowietskaja propaganda w przedwieri „swiaszczennych bojow” 1939-1941*, w: „Dzieje Najnowsze” 1998, nr 4, s. 203-205.

¹ O. Łučkyj, K. Naumenko, *Uroky druhoji switowoji wijny*, w: *Lwów. Istoryczni narysy*, Lwów 1996.

² M. Łytwyn, *Ukrajinsko-polska wijna 1918-1919 r.*, Lwów 1998.